

kıraat ilmini öğrenmesiyle başlamış, kendisine büyük şöhret kazandıran vaazlarıyla devam etmiştir. Kendisi, Kur'an'ı vaaz kürsüsünde baştan sona kadar tefsir edip halka anlatan ilk kişi olduğunu söylemiştir (*el-Muntaẓam*, XVIII, 213). Ulûmü'l-Kur'ân'a dair ilk eser yazanlardan biri olan İbnü'l-Cevzî'nin *Fünûnü'l-efnân*'ı gerek ihtiva ettiği otuzu aşkın konu başlığındaki çeşitlilik, gerekse bu başlıklar altında ortaya konulan bilgilerin sunuluşundaki metot bakımından daha önce yazılan konuya dair kitapların en iyisi kabul edilir. Zerkeşî *el-Burhân*'ı, Süyûtî *el-İtkân*'ını yazarken bu eserden istifade etmişlerdir. *Fünûnü'l-efnân*'da göze çarpan en önemli eksiklik, diğer eserlerinde işlediği ulûmü'l-Kur'ân'ın bazı konularına burada ya çok kısa olarak yer vermesi ya da ilgili kitabına atıfla yetinmesidir.

İbnü'l-Cevzî, vücûh ve nezâir konusunu garîbül-Kur'ân'dan daha iyi bir biçimde ortaya koymuştur. Buna dair eserler üzerinde geniş bir araştırma yapan Abdülhamîd Seyyid Taleb, VII. (XIII.) yüzyıla kadar vücûh ve nezâirle ilgili en sistematik ve kapsamlı çalışmayı İbnü'l-Cevzî'nin yaptığını ifade eder (*Garîbül-Kur'ân*, s. 403-404, 425-426). İbnü'l-Cevzî neshih alanında da çeşitli eserler telif etmiştir. Ona göre bazı kimselerin iddiasının aksine bedâ, tahsis ve istisna neshih olarak değerlendirilemez. Âyetler arasında neshin gerçekleşebilmesi için beş şart ileri süren İbnü'l-Cevzî Kur'an'ın sünnetle neshini kabul etmez. Neshi metni bâkî, hükmü mensuh âyetlere münhasır kılar ve eserlerini bu grup için yazdığını söyler (geniş bilgi için bk. *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhu*, s. 101-151). Önceki âlimleri mensuh âyetlerin sayısını arttırdıkları için tenkit eden İbnü'l-Cevzî'nin kendisi de bu sayıyı bir hayli kabarık göstermiştir. İbnü'l-Cevzî aynı zamanda bir kıraat âlimidir. Bu alana dair bilgisini sadece kıraatle ilgili olarak yazdığı eserlerde ortaya koymamış, bunu tefsirinde ve ulûmü'l-Kur'ân'a dair eserlerinde de göstermiştir.

Kur'an ilimleri hakkında telif ettiği eserlerde genellikle başarılı kabul edilen İbnü'l-Cevzî tefsirinde de oldukça anlaşılır ve açık bir yöntem uygulamıştır. *Zâdü'l-mesîr*'inin başında tefsir metodunun ipuçlarını vermiş, eserinde hangi hususları öne çıkardığını bildirmiş ve diğer tefsirlerin çoğunlukla nâsih-mensuh, esbâb-ı nüzûl, Mekî-Medenî, müşkülül-Kur'ân, ahkâm âyetlerinin tefsiri gibi konulardan birini veya birkaçını ihmal ettiğini, kendisinin ise bu hususlara gerektiği

kadar yer verdiğini söylemiştir. Tefsirinde Resûlullah, ashab ve tâbiîn ile önceki müfessir ve âlimlerin görüşlerini nakletmeyi esas alan İbnü'l-Cevzî, yeterli bilgi bulunmadığı takdirde âyetleri kendi düşüncesini ortaya koymak suretiyle yorumlamaya çalışmıştır. Nakillerden bazısının yorum yapılmadan ve rivayet tekniği açısından değerlendirilmeden verilmesi eserin bir eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Tefsirinde, meânî ve beyân ilimlerine gösterdiği itinanın ve bu iki ilim olmaksızın Kur'an'ın hakkıyla tefsir edilemeyeceğine dair kanaatinin izleri açıkça görülmektedir. İbnü'l-Cevzî, genel olarak İsrâiliyat'tan uzak durmakla birlikte bazı rivayetleri sakıncalarının farkında olduğunu ihsas ederek kaydetmiştir. Meselâ Eyyûb peygamberden bahseden âyetlerin (*el-Enbiyâ* 21/83-84) tefsirinde naklettiği uzun hikâye ile (*Zâdü'l-mesîr*, V, 375-378) Sebe melikesi Belkıs'ın Hz. Süleyman'a gönderdiği hediye ile ilgili âyetin (*en-Neml* 27/35) tefsirinde naklettiği rivayet bu türdendir (*a.g.e.*, VI, 170). İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde nakillerin fazlalığı yanında yorumun azlığı önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktaysa da çok sayıda müfessirin görüşünü asıl kaynaklarından seçerek bir araya getirmiş olması kendisine rivayet tefsiri alanında önemli bir mevki kazandırmıştır. İbn Receb'in bildirdiğine göre esasen İbnü'l-Cevzî, "Ben yeni bir eser ortaya koymadım, mevcut bilgileri düzenleyip sundum" demiştir (*ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 414).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 6-7, 319; V, 375-378; VI, 170; IX, 4, 7; a.mlf., *el-Muntaẓam* (Atâ), XVIII, 213; a.mlf., *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Hasan Ziyâeddin İtr), Beyrut 1408/1987, neşredenin girişi, s. 36-41, 71-100; a.mlf., *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhu* (nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dimaşk-Beyrut 1411/1990, s. 101-151; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Cenân Celîl Muhammed), [baskı yeri yok] 1990 (ed-Dârü'l-vataniyye), VIII, 483; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 367; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1344, 1346; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 26; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952, I, 401, 405-406, 412, 414, 416; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 375; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 20; a.mlf., *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 61; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 270-274; Keşfü'z-zunûn, II, 1750; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. (Darü'l-ilm li'l-Melâîyn), s. 124; Mahmûd Ahmed el-Kaysiye en-Nedvî, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî ve kitâbühü'l-Mevzû'ât*, Lahor 1403/1983, s. 104-105; Abdülhamîd Seyyid Taleb, *Garîbül-Kur'ân: Ricâlühü ve menâhicühüm min İbn 'Abbâs ilâ Ebî Hayyân*, Küveyt 1986, s. 399-426; İsmail Cerrahoğlu, "Abdur-

rahman İbnü'l-Cevzî ve Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr Adlı Eseri", *AÜİFD*, XXIX (1987), s. 127-134; Ahmed Fehîm Matar, "İbnü'l-Cevzî ve menâhicühü fi't-tefsîr", *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, sy. 31, Riyad 1411/1991, s. 229-258; Jane Dammen McAuliffe, "Ibn al-Jawzî's Exegetical Propaedeutic: Introduction and Translation", *Journal of Comparative Poetics*, sy. 8, Kahire 1988, s. 101-113.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İBNÜ'L-CEZERİ

(ابن الجزري)

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
b. Ali b. Yusuf el-Cezerî
(ö. 833/1429)

Kıraat ve hadis âlimi.

25 Ramazan 751'de (26 Kasım 1350) Dimaşk'ta doğdu. İbnü'l-Cezerî diye anılması Cezîre-i İbn Ömer'e (bugünkü Şırnak'a bağlı Cizre ilçesi) nisbetledir. Kur'an'ı ezberledikten sonra İbnü'l-Buhârî diye tanınan Ali b. Ahmed b. Abdülvâhid'in talebelerinden hadis dinledi ve kıraat okudu. İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan Ebû Amr b. Alâ'nın kıraatiyle bir hatim indirdi. Daha sonra Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraatiyle de bir hatim yapıp ardından Nâfî b. Abdurrahman ve Abdullah b. Kesîr'in kıraatlerini cemederek Ra'd sûresinin sonlarına kadar geldi. İfrad metoduyla Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân ve Ahmed b. Receb'den kıraat öğrenimini sürdürdü. Ancak çok zaman alan bu usulü bırakarak İbrâhim el-Hamevî'den cem' metoduyla kırâat-i seb'a okudu. Ayrıca 768'de (1367) Ebü'l-Meâlî İbnü'l-Lebbân'dan kıraat tahsiline devam etti. Aynı yıl tüccar olan babası ile birlikte hacca gitti. Zilkade (temmuz) ayında Medine'de Harem-i şerif imam -hatibi Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih'ten Bakara sûresinin 25. âyetinin sonuna kadar cem' usulüyle kıraat okudu. 769'da (1368) tahsil amacıyla Mısır'a ilk seyahatini yaptı. Burada bazı kıraat kitaplarını esas alarak ve cem' usulüyle Ebû Bekir İbnü'l-Cündî'den kıraat okumaya başladıysa da Nahl sûresinin 90. âyetine gelince hocası vefat etti. Ayrıca İbnü's-Sâîğ Muhammed b. Abdurrahman b. Ali ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den kırâat-i seb'a tahsil etti. İbnü'l-Cündî'nin ölümü üzerine yarım kalan hatmini bu hocalardan tamamladı. 770 yılı başında (1368 sonları) Dimaşk'a döndüyse de Rebûlevvel 771'de (Ekim 1369) ebeveyniyle birlikte tahsilini ilerletmek için ikinci defa Mısır'a gitti. İbnü's-Sâîğ'den aşereyi, Ebû Mu-

hammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den on imamın kıraatıyla birlikte İbn Muhay-sın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerini okudu. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve Muhammed b. İshak el-Eberkühî'nin bazı talebelerinden hadis dinledi. Şâfiî fakih Abdürrahîm b. Hasan el-İsnevî'den fıkıh dersleri aldı. Daha sora Dimaşk'a dönen İbnü'l-Cezerî, burada Ebû Yûsuf Ahmed b. Hüseyin el-Kefrî'den kıraat-i seb'aya göre bir hatim indirdi.

774 (1372-73) yılında Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr İsmâil b. Ömer, İbnü'l-Cezerî'ye fetva izni verdi. 778'de (1376) Ziyâeddin Sa'dullah el-Kazvînî, 785'te (1383) Şeyhülislâm Ömer b. Raslân el-Bulkînî de ona fetva yetkisi verdi. İbnü'l-Cezerî, Mısır'daki bazı âlimlerden istifade etmesi gerektiğini düşünerek 778 (1376) yılında üçüncü defa Mısır'a gitti (İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, vr. 69^b); Ziyâeddin Sa'dullah el-Kazvînî gibi hocalardan usul, meânî, beyân dersleri aldı. İskenderiye'de bazı âlimlerden hadis dinledi. Kendisinin belirttiğine göre Kur'an ve kıraat konularında istifade ettiği hocalarının sayısı kırkın üzerindedir.

Mısır'daki tahsilini tamamlayan İbnü'l-Cezerî, Dimaşk'ta Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-nesr'in altında kıraat okutmaya başladı. Onun yıllarca sürdürdüğü bu dersleri Endülü, Yemen, Hindistan, Rum ve Acem diyarından gelen talebelerin ilgi odağı oldu. Kendisine ayrıca Âdiliyye Medresesi kıraat şeyhliği görevi verildi. Daha sonra Dârü'l-hadisî'l-Eşrefiyye şeyhliğine getirildi. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf İbnü's-Sellâr'ın 18 Şâban 782'de (17 Kasım 1380) vefatı üzerine Ümmü's-Sâlih Türbesi kıraat şeyhliği görevini de üstlendi. Dimaşk'ta bir dârü'l-Kur'an yaptıran İbnü'l-Cezerî'den Dimaşk ve Mısır'da kıraat-i aşere okuyan pek çok talebe arasında oğlu Ebû Bekir Ahmed, Mahmûd b. Hüseyin b. Süleyman eş-Şîrâzî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Musabbih el-Hamevî, Necîbüddin Abdullah b. Kutb el-Beyhakî, Ahmed b. Mahmûd b. Ahmed el-Hicâzî ve Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî gibi şahsiyetler yer alır.

Sultan Zâhir Berkuk'un atabegi olan Aytemiş'in üstâdüddârî Emîr Kutlubey'in kendisine bazı idarî görevler vermesi üzerine İbnü'l-Cezerî defalarca Mısır'a gidip geldi. Dimaşk'taki Câmiu't-tevbe'nin haptipliği göreviyle ilgili olarak İbnü'l-Hüsbânî Şehâbeddin Ahmed b. İsmâil ile aralarında çıkan ihtilâf yıllarca devam etti.

Sehâvî, İbnü'l-Cezerî'nin 779'da (1377) "tevkîu'd-dest" (fermanlara tuğra çekme) işiyle de görevlendirildiğini belirtmiştir.

İbnü'l-Cezerî 792 (1390) yılında ikinci defa hacca gitti. Kendisinin kaleme aldığı biyografisinde (*Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 249) 793'te (1391) Dimaşk kadılığına getirildiğini söyler. Ancak diğer kaynaklardaki bilgilere göre nâib-i saltanat Yelboğa'nın (Yulbuga) müdahalesi üzerine Berkuk, eski kadı Şerefeddin Mes'ûd'un göreve devam etmesini uygun görmüştür (İbnü'l-Fürât, IX, 260-261; ayrıca bk. İbn Kâdî Şühbe, I, 379; İbn Hacer, III, 75). Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin bir başka vesileyle kaydettiği bilgiden (*et-Târîh*, I, 383), bu gelişmenin İbnü'l-Cezerî'nin o günlerde mâruz kaldığı bir yargılama olayı ile ilgili olduğunu düşünmek mümkündür. Buna göre Mansûrî Vakfı yetkilileri, İbnü'l-Cezerî'nin vakıf malını kurallara aykırı olarak kullandığını ileri sürmüştü. Mısırlı Mâlikî kadısı da 28 Ramazan 793'te (29 Ağustos 1391) İbnü'l-Cezerî'nin kusurlu olduğuna hükmetmiştir.

Zilkade 795'te (Eylül 1393) Atabeg Aytemiş'le aralarındaki bir dava konusuyla ilgili olarak muhtemelen Mısır'dan Dimaşk'a gelen İbnü'l-Cezerî, Kudüs Salâhiyye Medresesi'nde ders okutmakla görevlendirilmiş ve 797 (1394) yılı başlarına kadar bu görevine devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî, başka bir vesile ile Salâhiyye Medresesi'nden söz ederken (*Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 30) bu medresenin Dimaşk'ta olduğunu belirttiğine göre her iki şehirde de aynı adı taşıyan birer medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî aynı yıl Kahire'ye gitmiş ve şâban (mayıs-haziran) ayında Dimaşk'ta mal varlığını yönettiği Kutlubeg'le hesap görmek üzere Kudüs üzerinden Dimaşk'a dönmüştür. Bu malî ilişki yüzünden İbnü'l-Cezerî ile Kutlubeg arasında uzun süre devam eden bir anlaşmazlık olmuş, konu aynı yıl Kahire'ye intikal etmiş, yapılan yargılama sonunda Kutlubeg'in İbnü'l-Cezerî'den büyük miktarda alacaklı olduğuna hükmedilmiştir (İbnü'l-Fürât, IX, 434; İbn Kâdî Şühbe, I, 579; İbn Hacer, III, 287). Bu karar üzerine Mısır'daki mallarına el konan İbnü'l-Cezerî, hem yargılanma biçimini hem de verilen hükmü zulüm olarak nitelendirdi; hizmetinde bulunan İbn Teymiyye adındaki şahısla birlikte 1 Cemâziyelâhîr 798'de (12 Mart 1396) Kahire'den kaçarak İskenderiye'ye gitti; buradan da 1 Receb (10 Nisan) günü Antakya'ya ulaştı. İbnü'l-Cezerî, Antakya'da bir müddet kalarak bazı talebelere aşere okuttu; daha

sonra Bursa'ya gitti. İbnü'l-Cezerî Bursa'da Yıldırım Bayezid'den büyük ilgi gördü; kendisine yüksek miktarda maaş bağlandı, burada talebe yetiştirmesi sağlandı. Padişahın teklifi üzerine 785 Şevvalinde (Aralık 1383) İstanbul'a yapılan askerî harekâta katıldı; ardından gerçekleşen Niğbolu Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in beraberinde bulundu. Savaştan sonra Bursa'ya giden İbnü'l-Cezerî burada *en-Nesr fi'l-kırâ'âtî'l-âşer* adlı eserini yazdı; *Tayyibetü'n-Nesr*'i nazmetti. Bu manzumeyi pek çok talebe ezberleyerek kendisinden aşere okudu. Padişahın oğulları Mehmed, Mustafa ve Mûsâ da onun talebeleri arasında yer aldı.

İbnü'l-Cezerî, yaklaşık yedi yıl sonra meydana gelen Ankara Savaşı'na Yıldırım Bayezid'le birlikte katılarak esir düştü; ancak onun şöhretinden haberdar olan Timur kendisini huzuruna getirterek ona saygı gösterdi ve ikramda bulundu (İbn Hacer, V, 64); ardından ülkesine götürüp Keş'te inşa ettirdiği medresede görevlendirdi. Çok arzu etmesine rağmen Mâverâünnehir'den ayrılamayan İbnü'l-Cezerî, 17 Şâban 807'de (18 Şubat 1405) Timur'un vefatından sonra onun torunu Sultan Halil'den izin alarak 7 Zilhicce 807'de (6 Haziran 1405) Semerkant'tan ayrıldı. Uğradığı Buhara'da gördüğü ilgi üzerine bir müddet burada kalıp ders verdi. 27 Safer 808'de (24 Ağustos 1405) Buhara'dan Herat'a ulaştığında Sultan Mirza Şâhruh kendisini şehrin dışında karşıladı. Burada da bir müddet *Şahîh-i Buḥârî*'yi ve Begavî'nin *Meşâbiḥu's-sünne* adlı eserini okuttu. Ardından Yezd'e, oradan İsfahan'a geçti; her iki yerde de bir müddet ikamet edip aşere dersi verdi. Ramazan 808'de (Mart 1406) Şîraz'a ulaştı. Sultan Pîr Muhammed onu burada alıkoymuş, pek çok talebe kendisinden kıraat okudu. Daha sonra sultan tarafından kadı olarak tayin edildi. İbnü'l-Cezerî, başta Şîraz'da kalmayı arzu etmemesine rağmen daha sonra burayı benimsedi; Dimaşk'taki gibi bir dârü'l-Kur'an yaptırdı.

Üçüncü defa haccetmek için 822 (1419) yılında yola çıkan İbnü'l-Cezerî, Basra-Mekke arasında bir belde olan Uneyze yakınlarında bedevî Araplar'ın saldırısına uğrayarak soyuldu, canını zor kurtarıp Uneyze'ye sığındı. Burada *ed-Dürre fi kırâ'âtî's-selâseti'l-mütemmîme li'l-âşere* adlı manzum eserini yazdı. O yıl hacca yetişemedi; bir müddet Yenbu'da ikamet ettikten sonra Rebîülevvel 823'te (Mart-Nisan 1420) Medine'ye, aynı yıl 1 Receb'de (12 Temmuz) Mekke'ye ulaştı.

Hac mevsimine kadar mücâvir olarak kalıp haccını ifa ettikten sonra Şiraz'a döndü. Hac yolculuğu süresince uğradığı yerlerde kıraat dersleri vermeyi sürdüren, Medine'de Harem şeyhi Tavâşî'ye de kıraat okutan İbnü'l-Cezerî 827 (1424) yılında Dimaşk'a, buradan da Kahire'ye gitti; yıllar önce gizlice ayrıldığı bu şehirde bu defa Sultan Eşref Barsbay tarafından saygıyla karşılandı. Kahire'de bulunduğu süre içinde başta kıraat olmak üzere çeşitli dersler okuttu. Aynı yıl Mekke'ye gidip dördüncü haccını ifa etti. Ardından ticarî maksatla Yemen'e gitti. Yemen Meliki Mansûr Abdullah b. Ahmed er-Resûlî ona ilgi gösterdi; kendisinden hadis dinledi. Daha sonra Mekke'ye dönüp 828 (1425) yılında beşinci haccını ifa ederek 829 (1426) yılı başlarında tekrar Kahire'ye geçti; buradan da Dimaşk ve Basra üzerinden Şiraz'a ulaştı. 5 Rebîülevvel 833'te (2 Aralık 1429) Şiraz'da Sûkuliskâfiyyîn'de bulunan evinde vefat etti ve kendi yaptırdığı dârü'l-Kur'ân'da defnedildi.

İbnü'l-Cezerî'nin altı oğlu ile dört kızı olmuştur. Oğullarından Ebü'l-Feth Muhammed 2 Rebîülevvel 777'de (1 Ağustos 1375) Dimaşk'ta doğdu; Kur'an'ı ezberledikten sonra kıraat, fıkıh, hadis ve nahiv gibi ilimleri tahsil etti. Babası Bursa'ya gidince Dimaşk'taki görevleri kendisine devredilen Ebü'l-Feth Muhammed 814 (1411) yılında vebadan öldü. Diğer bir oğlu Ebü'l-Hayr Muhammed Cemâziyelevvel 789'da (Haziran 1387) dünyaya geldi. Kıraat ve hadis tahsil etti. 801 (1399) yılında babasının yanına Bursa'ya gitti. Bir ara Fâtih Sultan Mehmed onu Divân-ı Hümayun'da tuğra çekmekle görevlendirdi (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 42). Kardeşleri içinde ilimde temayüz ettiği anlaşılan Ebü Bekir Ahmed 17 Ramazan 780'de (7 Ocak 1379) Dimaşk'ta doğdu. Kur'an'ı hatmettikten sonra Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si başta olmak üzere kıraate dair bazı metinleri ezberledi. Babası onu Mısır'a götürüp ders okumasını sağladı. Ardından ona *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserlerini okuttu. Ebü Bekir ayrıca zamanın tanınmış âlimlerinden hadis dinledi. Babası Bursa'da iken yanına gidip bir taraftan kendini yetiştirmeye çalışırken diğer taraftan ders verdi; Yıldırım Bayezid'in çocukları onun talebeleri arasında yer aldı. Bursa Uluca-mii'nde imamlık yaptı. Ankara Savaşı sırasında babasıyla birlikte olan Ebü Bekir'i Timur elçi olarak Sultan Nâsır Ferec

b. Berkuk'a gönderdi. Babası Mâverâün-nehrir'de iken Ebü Bekir Bursa'da kaldı. Kardeşi Ebü'l-Feth Muhammed'in ölümü üzerine Sultan Eşref Barsbay tarafından ondan boşalan görevlere tayin edildi. 827'de (1424) babasıyla birlikte Mısır'da bulundu ve on günlük beraberlikten sonra onu Mekke'ye uğurladı; bir yıl sonraki hac mevsimine kadar burada kalarak babasının *Ṭayyibetü'n-Neşr*'i ile tecvide ve hadis ilmine dair *Muḳaddime*'lerini şerhetti. 828 (1425) yılında babasıyla birlikte hac görevini ifa etti. Beraber gerçekleştirdikleri Mısır ziyaretinden sonra ailesini almak üzere 829 (1426) yılında Bursa'ya gitti. Bizzat babasının verdiği bu bilgiler karşısında *Keşfü'z-ẓunûn*'da yer alan (II, 1799) onun 827'de (1424) öldüğüne dair bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zirikî babasından bir süre sonra vefat ettiğini belirtmiştir. Taşköprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin diğer çocuklarının da tecvid, kıraat ve hadis konularında yetişmiş olduklarına işaret etmektedir (*eş-Şekâ'ik*, s. 41-42).

İlmî Şahsiyeti. İbnü'l-Cezerî'nin zirveye ulaştığı alan hiç şüphesiz ki kıraat ilmidir. İlk dönemlerde değişik konularda kendini yetiştirmeye çalışırken bu alanla ilgisini hiç kesmemiş, Dimaşk, Mısır ve Medine'de kıraat-i seb'a ve kırâat-i aşere ile A'meş, Hasan-ı Basrî ve İbn Muhay-sın gibi imamların kıraatlerini muhtelif hocalardan tekrar tekrar okuyarak pekiştirmiş, kıraat vecihlerini meleke haline getirecek ölçüde hıfız etmiştir. Sadece kıraat okuduğu hocalarının sayısının kırkın üzerinde olması, onun bu ilme tutku ölçüsünde kendini verdiğini göstermektedir. Hocalık döneminde de okuttuğu çeşitli dersler arasında kıraati hep ön planda tutmuş, birkaç günlüğüne misafir olarak bulunduğu yerlerde de bu konuda kendisinden istifade etmek için etrafında kalabalıklar oluşmuş, hatta uzun yolculuklar sırasında geçirilen zaman dahi ondan yararlanmak için değerlendirilmiştir (*Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 250).

Kıraat ve hadis ilmindeki önemi dolaşısıyla isnad konusunu ele alan İbnü'l-Cezerî isnadı dinin bir rûknü olarak anlamış (*Câmi'u'l-esânîd*, vr. 1^b), *en-Neşr*'ini yazarken istifade ettiği kıraat kitaplarıyla ilgili bütün senedlerini bu eserin girişinde verdiği gibi *Câmi'u'l-esânîd* adlı kitabını da bu maksatla kaleme almıştır. İbnü'l-Cezerî kıraat ilminde daha çok aşere konusu üzerinde durmuştur. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sı ile başlayan kı-

râat-i seb'a anlayışının Ebü Amr ed-Dâ-nî'nin *et-Teyssir*'i ve Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si gibi eserlerle yaygınlık kazanması, sahih kıraatlerin kırâat-i seb'adan ibaret olduğu ve Hz. Peygamber'in, "Kur'an yedi harf üzere nâzil oldu" meâlindeki hadisinde geçen "yedi harf" ile de aynı şeyin kastedildiği gibi bir anlayışın ortaya çıkması, bu sebeple kendisinden önce yazılan ve sekiz, on, on bir, on iki, on üç kıraati ihtiva eden eserlere ilgi gösterilmemesi karşısında İbnü'l-Cezerî, sahih kıraatlerden oluştuğuna inandığı aşere konusunu ciddi şekilde ele almıştır. Önce *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-âşir* adlı eserini yazmış, ardından onu *Ṭayyibetü'n-Neşr* ile manzum hale getirmiş, daha sonra da *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-âşir* adıyla eserini ihtisar etmiştir. Amacı da öğretim programlarında seb'anın yerini aşerenin almasını sağlamaktır. İbnü'l-Cezerî, bu çalışmalarıyla kırâat-i seb'a anlayışına alternatif bir program ortaya koymakla yetinmemiş, bu anlayışın yaygınlaşmasında önemli yeri olan eserlerden Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı manzumesindeki yedi kıraati ona tamamlamak üzere *ed-Dürre*'yi nazmetmiş, ardından Ebü Amr ed-Dâ-nî'nin *et-Teyssir*'ine Ebü Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ilâve etmek suretiyle *Tahbîrû't-Teyssir fi kırâ'ati'l-e'immeti'l-âşere* adlı eserini meydana getirmiştir (*Tahbîrû't-Teyssir*, s. 8). Aşere üzerinde dururken yedi imama ilâve ettiği üç imamın kıraatlerinin de sahih senedle geldiğini, onların her bir rûknünün Hz. Osman'ın muhafızlarının hattına, bir vechile de olsa nahiv kaidelerine uygun olduğunu savunmuştur. İbnü'l-Cezerî bu çabalarında amacına ulaşmış, İbn Mihrân en-Nisâbü-rî'nin ilk defa *el-Ğâye fi'l-kırâ'ati'l-âşir* adlı eseriyle bir araya getirdiği meşhur on imamın kıraati onun bu çalışmalarıyla yaygınlaşmış ve zaman içinde bu ilmin öğretiminde bütünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmıştır. Bazı İslâm ülkelerinde, özellikle Türkiye'de kıraat tedrisatında korunagelen icâzet geleneğindeki isnad zincirlerinin genellikle İbnü'l-Cezerî'ye dayanması, diğer bir ifadeyle günümüzden Hz. Peygamber'e ulaşan kıraat silsilelerinin en yoğun kesişme noktasında İbnü'l-Cezerî'nin bulunması onun bu ilimdeki haklı otoritesiyle doğrudan ilgilidir.

İbnü'l-Cezerî, gençlik yıllarında kaleme aldığı *Müncidü'l-muḳrî'in* adlı eserinde aşerenin bütün ihtilâf unsurlarıyla mü-

tevâtir kıraatler olduğunu ileri sürmüş, kıraat vecihlerinden med, imâle ve hemzenin teshîli gibi konulardaki farklılıkları mütevâtir saymayan İbnü'l-Hâcib'i eleştirerek idgam, "râ"nın terkikî, "lâm"ın tağîzî, harekenin nakli gibi konular dahil olmak üzere aşere içinde yer alan bütün kıraat vecihlerinin mütevâtir olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kırâat-i seb'a içinde sadece imâle ve med gibi usule dair konularda değil ferş-i hurûfta da şâz unsurların bulunduğunu ileri süren Ebû Şâme'yi eleştirirken daha ağır bir üslûp kullanmıştır (*Müncidü'l-mukri'in*, s. 57-62). Ancak İbnü'l-Cezerî'nin yetişkinlik döneminde kaleme aldığı *en-Neşr*'inde bu anlayışını yumuşattığı, "mütevâtir" terimi yerine "sahih" kelimesini kullandığı, hatta önceki görüşünde yanıldığını itiraf ettiği görülmektedir. Buna göre bir kıraatin sahih olabilmesi için onun resm-i hatta, bir vechile de olsa nahiv kaidelerine uygun olması ve sahih bir senedle gelmesi önemlidir. Bu şartları taşımayan bir kıraat vechi -yedi kıraat içinde de olsa- şâzdır ve bâtıldır (*en-Neşr*, I, 9-13). el-Ahrufü's-seb'a* konusunda genelde İbn Cerîr et-Taberî, İbn Abdülber, Mekki b. Ebû Tâlib gibi düşünen İbnü'l-Cezerî'ye göre meşhur on kıraat, Hz. Peygamber'in el-ahrufü's-seb'a hadisinde geçen yedi harften biri veya onun bir cüzüdür. Hz. Osman'ın mushafları da bu yedi harften birine göre yazılmış, ancak nokta ve hareke taşımadıklarından bir harften daha çok okuyuşa imkân vermiştir (*Müncidü'l-mukri'in*, s. 56).

İbnü'l-Cezerî, kıraat ilminin öğretiminde cem' metodunun uygulanabileceği görüşündedir. Ancak bu metotla okumaya geçmeden önce talebenin bütün kıraatle-

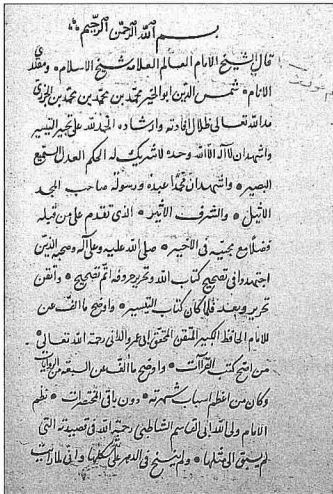
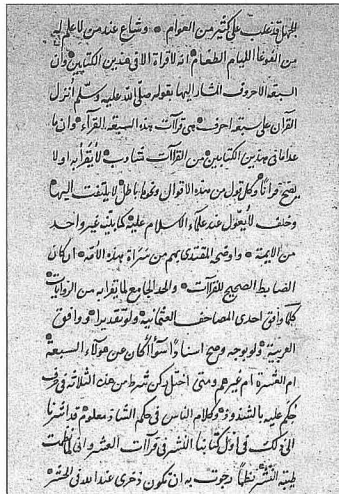
ri infirâd üzere okuması, kıraat ve resm-i hatta dair birer kitabı ezberlemesi, tecvidi ve harflerin sıfat ve mahreclerini öğrenip uygulayabilmesi gerekir. Kıraat vecihlerini cemederken uygun olmayan yerlerde durmamaya ve vakıf sonrasında uygun olmayan yerlerden başlangıç yapmamaya dikkat edilmelidir. Bazı müteahhir kurrânın yaptığı gibi kıraat farklılıklarını kelime kelime okuyarak göstermek bid'attır (*a.g.e.*, s. 12-13).

Onun ilmî mesaisi içinde hadisin de önemli bir yeri vardır. Gençlik yıllarında hadis tahsiline ciddi şekilde eğildiği gibi yetişkinlik döneminde gittiği her yerde hadis dersleri de vermiş, *Şahîh-i Buḥârî*'yi ve kendi eseri *Şerḥu'l-Meşâbih*'i çeşitli talebe gruplarına takrir etmiş, Kahire'de Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî'nin *el-Müsned* adlı eserlerini okutmuştur (İbn Hacer, VIII, 246; İbnü'l-İmâd, VII, 205). Ebû'l-Fütûh Ahmed b. Abdullah et-Tâvûsî, kendi döneminde onun gerek âlî isnad ve hadislerin hıfzı, gerekse cerh ve ta'dîl konularında yegâne âlim olduğunu belirtmiş, *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Müslim*, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*, Dârimî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserleri, Mâlik'in *el-Muvatta'a*'ı, Begavî ve Nevevî'nin bazı eserleriyle ilgili senedlerini ortaya koyduğunu söylemiştir (Sehâvî, IX, 258). Süyûtî de onun için, "Kıraatte eşşiz bir imamdı" derken hadiste hâfız olduğuna işaret etmiştir (*Zeylû Tabakâti'l-huffâz*, s. 377).

İbnü'l-Cezerî, zamanın fıkıh otoritelerinden fıkıh tahsil etmesine ve onların kendisine fetva icâzeti vermesine rağmen bir fakih olarak ön plana çıkmamış, Dimaşk kadılığında görevlendirilmesi ve

Şîraz'da uzun müddet kadılık yapması da bu alanda ona bir şöhet kazandırmıştır. Kazâ ve fetvadaki üslûbu eleştirilmiş, aklına geleni tartıp düşünmeden söylediği ileri sürülmüştür (İbn Hacer, VIII, 247; İbnü'l-İmâd, VII, 205-206). Süyûtî de onun fıkıh bilmediği görüşündedir (*Zeylû Tabakâti'l-huffâz*, s. 377).

Eserleri. İbnü'l-Cezerî'nin çalışmaları için Muhammed Mutî' el-Hâfız seksen yedi eseri ihtiva eden bir liste vermiştir (*el-İmâm Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî*, s. 7-51). Ali Osman Yüksel'in düzenlediği listede ise 100 kitap ve risâle bulunmaktadır (*İbn Cezari ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 201-203). Bu eserlerden bazıları şunlardır: A) Kur'an İlimleri, Kıraat. 1. *en-Neşr* fi'l-kırâ'ati'l-aşr*. Müellifin on kıraatle ilgili en geniş çalışması olup Muhammed Ahmed Dehmân (I-II, Dimaşk 1345) ve Ali Muhammed ed-Dabbâ' (I-II, Kahire, ts., 1976; Beyrut 1940, 1985) tarafından yayımlanmıştır. 2. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-aşr*. *en-Neşr*'in 799 (1397) yılında manzum hale getirilmiş şekli olan eser 1019 beyit ihtiva etmektedir. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan eserin çeşitli baskıları yapılmış (nşr. Hasan et-Tûhî, Kahire 1282, 1302 [mecmua içinde, taşbaskı], 1307, 1308; nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Kahire 1354 [*İthâfü'l-berere fi'l-kırâ'ât ve'r-resm ve'l-ây ve't-tecvîd* adlı mecmua içinde, s. 168-263]) ve eser üzerine muhtelif şerhler yazılmıştır. 3. *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-aşr* (*et-Takrîb fi muḥ-taşari'n-Neşr*). *en-Neşr*'in özellikle talebelere kolaylık sağlamak üzere yapılmış muhtasarı olup on imamın kıraati ikişer râvî, her râvî ikişer tarik ve her iki tarik de yine ikişer tarik sınırları içinde ele alınmıştır. 10 Muharrem 804'te (20 Ağustos 1401) Bursa'da tamamlanan ve pek çok nüshası bulunan eser İbrâhim Atve İvaz tarafından neşredilmiştir (Kahire 1381/1961, 1412/1992). 4. *ed-Dürre fi kırâ'ati's-selâseti'l-mütemmeme li'l-aşere* (*ed-Dürretü'l-ma'niyyetü'l-muḍiyye fi kırâ'ati'l-e'immeti's-selâseti'l-marḍiyye li-tetmimi'l-kırâ'ati'l-aşr*). Şâtîbî'nin *Ḥırzû'l-emânî*'sindeki yedi kıraati on kıraate tamamlamak üzere aynı vezinle kaleme alınan eser 240 beyitten meydana gelmektedir (Kahire 1319 [Şâtîbî'nin *Ḥırzû'l-emânî* ve *Akiletü etrâbi'l-kaşâ'id fi es-ne'l-makâşid*], kendisinin *Tayyibetü'n-Neşr* ve *el-Mukaddime fîmâ yecibü 'ale'l-kârî en ya'lemehû* ve Muhammed Mütvellî el-Mısırî'nin *el-Vücühü'l-müsfire fi tetmimi'l-aşere*'si ile birlikte, s. 68-82)).

İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbirü'l-Teyisr* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 60)

Eser üzerinde yapılan şerh çalışmaları şunlardır: Muhammed b. Hasan es-Semennûdî, *Şerhu's-Semennûdî 'alâ metni'd-Dürre li'l-kırâ'âtî'l-âşır* (Kahire 1342); Ebû's-Sâlih Ali b. Muhsin es-Saidî eş-Şâzelî, *el-Minahu'l-ilâhiyye bi-şerhi'd-Dürreti'l-marđiyye* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 23, 180 varak); Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu'd-Dürreti'l-muğriyye fi kırâ'âtî's-selâseti'l-marđiyye* (TSMK, III. Ahmed, nr. 174; Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 51, vr. 50-228, Şehid Ali Paşa, nr. 16, Reşid Efendi, nr. 14, Dârülmescnevî, nr. 25, Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 7); Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebû Bekir en-Nâşirî ez-Zebîdî, *Şerhu'd-Dürreti'l-muğfi'e fi'l-kırâ'âtî's-selâseti'l-mütemmime li'l-âşır* (baskı yeri yok, 1989/1409, diğer şerhler için bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 743; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 275). 5. *Tahbîrû't-Teyşîr fi kırâ'âtî'l-e'immeti'l-âşere*. Ebû Amr ed-Dânî'nin yedi kıraate dair *et-Teyşîr* adlı eseri üzerinde yapılmış bir çalışma olup müellif yedi imamın kıraatine Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de dercetmiş, ayrıca eseri tashih, tavzih ve kısmen ikmal etmiştir. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan ve günümüzde kırâat-i aşere denilince gerek râviler gerekse ihtilâf vecihleri açısından akla ilk gelen kitap olan eser, Abdülfettâh el-Kâdî ile Muhammed Sâdık Kamhâvî tarafından yayımlanmış (Kahire 1392/1972), daha sonra bir heyetin tashihiyle yeni bir neşri yapılmıştır (Beyrut 1404/1983). 6. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. 5 Zilhicce 769'da (22 Temmuz 1368) tamamlanan ve tecvid konularını kısa bir mukaddimeden sonra on bölüm halinde inceleyen eser ilk defa Mısır'da basılmış (Kahire 1326), ardından Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad 1405/1985) ve Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut 1407/1986, 1409/1989) tarafından neşredilmiştir. 7. *Mukaddime (tü'l-Cezeri) fîmâ yecibü 'ale'l-kârî'i en ya'leme-hû (el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, el-Cezeriyye, Mukaddime fi't-tecvîd)*. On dokuz babdan oluşan toplam 109 beyitlik bu eserde mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terik, tefhîm, idgam, lahn, gunne, medler, vakıf, hemze gibi konular işlenmiştir. Her dönemde pek çok öğrenci tarafından ezberlenen ve çeşitli kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunan eserin baskıları da yapılmıştır (İstanbul, ts., İbrâhim Efendi Matbaası, 1280 [Mağnisî'nin Türkçe tercüme ve şerhi ve diğer bazı risâlelerle birlikte, s. 150-156], 1299, 1310; İzmir 1301; Ka-

hire 1302, 1304, 1306, 1307, 1310, 1319 [Şâtibî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *'Aķiletü etrâbi'l-kaşâ'id fi esne'l-makâşid*ı, kendisinin *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *ed-Dürre'si* ve Muhammed Mütevellî el-Mısrî'nin *el-Vücûhü'l-müşfire'si* ile birlikte, s. 68-82], 1371/1952 [Şehâbeddin Ahmed el-İşbîlî, Tâhâ b. Muhammed el-Beykûnî ve Muhammed b. Ali es-Sabbân'ın hadis istılahlarına dair manzumeleriyle birlikte, s. 10-15]; Tahran 1316; Delhi 1888; Cidde 1415/1995). İbnü'l-Cezerî'nin bu manzumesi üzerine muhtelif şerhler kaleme alınmıştır. a) *el-Havâşî'l-müfehhime fi şerhi'l-Mukaddime*. Müellifin oğlu Ebû Bekir Ahmed'e ait olup 1 Ramazan 806'da (13 Mart 1404) Lârende'de (Karaman) tamamlanmıştır (Kahire 1309). Eser üzerine Zekeriyâ el-Ensârî bir hâşîye yazmış, Hasan b. Müslim el-Âmilî de *Muhtaşaru Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 50) adıyla eseri ihtisar etmiştir. b) *ed-Deķâ'iku'l-muħkeme fi şerhi'l-Mukaddime*. Zekeriyâ el-Ensârî'ye ait olup Ali el-Kârî'nin *el-Minahu'l-fikriyye 'alâ metni'l-Cezeriyye'si* kenarında basılmış (Kahire 1302, 1308, 1367), daha sonra Nesîb Neşâvî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Dimaşk 1400/1980). c) *el-Minahu'l-fikriyye 'alâ metni'l-Cezeriyye*. Ali el-Kârî tarafından kaleme alınan eserin çeşitli baskıları olup (Kahire 1302, 1308, 1367 [kenarında Zekeriyâ el-Ensârî'nin *ed-Deķâ'iku'l-muħkeme fi şerhi'l-Mukaddime* adlı eseriyle birlikte], 1308 [İbnü'l-Cezerî'nin oğluna ait bir şerhle birlikte], Kazan 1887, Mekke 1308 [Taşköprizâde'nin bir şerhiyle birlikte]) ayrıca Muhyiddin el-Kürdî ve Muhammed Gayyâs es-Sabbâğ tarafından *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adıyla yayımlanmıştır (Dimaşk, ts.). d) *el-Fevâ'idü's-sırrıyye fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. İbnü'l-Hanbelî'nin bu şerhinin iki nüshası Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, nr. 2766; Kadızâde Ahmed, nr. 13), birer nüshası Beyazıt Devlet (Bayezid, nr. 183, vr. 49^b-130^a) ve Edirne Selimiye (nr. 55), bir nüshası Princeton Kütüphanesi'nde (nr. 3989) bulunmaktadır (diğer şerhler için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1799-1800; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 276). 8. *Müncidü'l-mukrî'in ve müşşidü't-tâlibîn*. Yedi babdan oluşan ve telifi 25 Receb 773'te (1 Şubat 1372) Dimaşk'ta tamamlanan eserde kıraat, kârî ve mukrî terimleriyle mütevâtir, sahih ve şâz kıraatler, aşerenin kıraat ilmindeki yeri ve bu konuyla ilgili tartışmalar ele alınmış, aşerenin el-ahrufü's-seb'a ile münasebeti üzerinde durulmuş-

tur (Kahire 1350, 1977; Beyrut 1400/1980). 9. *Hidâyetü'l-mehera fi tetimmeti ('l-kırâ'âtî) 'l-âşere*. 352 beyitten oluşmaktadır. Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerinin kıraat-i seb'aya eklendiği eserin nüshaları Süleymaniye (Ayasofya, nr. 39, vr. 1-17; İzmirli İsmail Hakkı, nr. 42, vr. 21-33; Şehid Ali Paşa, nr. 36, vr. 42-61; Turhan Vâlide Sultan, nr. 1, vr. 104-117), Beyazıt Devlet (nr. 161) ve Râşid Efendi (nr. 1007) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut olan (Fâtih, nr. 57, vr. 1-12) ve *ed-Dürre fi kırâ'âtî's-selâseti'l-mükemmile li'l-âşere* adını taşıyan eser de bu manzumenin bir başka nüshasıdır (diğer nüshaları için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 51). 10. *Nihâyetü'l-berere fi'l-kırâ'âtî's-selâset ez-zâide 'ale'l-âşere (el-Kırâ'âtü's-sâzze)*. İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerinin meşhur on kıraate eklendiği 450 beyitlik bu manzum eserin telifi Ramazan 798'de (Haziran 1396) tamamlanmış olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Turhan Vâlide Sultan, nr. 1, vr. 117-134; Yazma Bağışlar, nr. 1843, vr. 38-55; İzmirli İsmail Hakkı, nr. 42, vr. 1-16; Hüseyin Paşa, nr. 5, vr. 1-14) nüshaları bulunmaktadır (diğer yazmaları için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 31, 51). 11. *el-Elgâzû'l-Cezeriyye (Erba'üne meş'ele mine'l-mesâ'ili'l-müşkile fi'l-kırâ'ât)*. Kırk üç beyitten meydana gelen eserin nüshaları Süleymaniye (Kılıç Ali Paşa, nr. 65, vr. 106-107; 1029, vr. 106^a-107^b; Reşid Efendi, nr. 26, vr. 71-72) ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Ali Üsküdarlı, nr. 36) kütüphanelerinde kayıtlıdır (diğer nüshaları için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 9). 12. *el-'İkdü's-semîn fi Elgâzi'l-kırâ'a*. Bir önceki eserin müellif tarafından yapılan şerhidir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 150). Ebû Hafs Ömer b. Kâsım el-Ensârî'nin *el-'İkdü'l-Cevherî fi halli Elgâzi'l-Cezerî* adıyla esere yazdığı şerhin (a.g.e., II, 1150) bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Kılıç Ali Paşa, nr. 1029, vr. 51-55). 13. *Kifâyetü'l-elma'î fi şerhi kavlihi te'âlâ "ve ķile yâ arđuble'î"* (nşr. Adnân Ebû Şâme, Dimaşk 1411/1990). 14. *et-Tezkâr fi rivâyeti Ebân b. Yezîd el-A'ttâr*. Seksen beyitlik bu manzum eserin bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Feyzullah Efendi, nr. 6, vr. 195-201; diğer nüshaları için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 12). 15. *Tuħfetü'l-iħvân fi'l-hulfi beyne's-Şâtibiyyeti ve'l-'Unvân*. Şâtibî'nin *Hırzû'l-emânî'si* ile Ebû Tâhir İsmâil b. Halef es-Sarakustî'nin *el-'Un-*

vân'ı arasındaki ihtilâfların ele alındığı eserin bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 53, vr. 169-181) kayıtlıdır (diğer nüshaları için bk. a.g.e., s. 12). 16. *Uşûlü'l-kırâ'ât ed-dâ'ire 'ale'l-htilâfi'l-kırâ'ât* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1029, vr. 192-196; diğer nüshaları için bk. a.g.e., s. 8).

B) Hadis. 1. el-Hışnû'l-ḥaşîn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn. Telifi 22 Zilhicce 791'de (12 Aralık 1389) Dimaşk'ta tamamlanan eserde başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarından derlenen rivayetlerle dua ve zikrin fazilet ve âdâbı, icâbet vakitleri ve yerleri, esmâ-i hüsnâ, bazı sûre ve âyetlerin fazileti, Hz. Peygamber'in duaları gibi konular ele alınmıştır (Kahire 1277 [kenarında Abdülhâdî el-Ebyârî'nin *en-Nûrû'l-mübîn li'l-Hışni'l-ḥaşîn* adlı takrirleriyle birlikte], 1297, 1301, 1302, 1303, 1306, 1307, 1310, 1312, 1316, 1320, 1321, 1349 [Muhammed Hakkî en-Nâzilî'nin *Ḥazînetü'l-esrâr celîletü'l-ezkâr* adlı kitabının kenarında], Bombay 1301; Cezayir 1328; Delhi 1871 [Urduca tercümesiyle birlikte], Lahor 1320). Ali el-Kârî eseri *el-Hırzû's-semîn li'l-Hışni'l-ḥaşîn* adıyla şerhetmiştir (I-II, Mekke 1304). 2. *Miftâhu'l-Hışni'l-ḥaşîn*. Bir önceki eserin şerhi olup Ramazan 831'de (Haziran 1428) Şiraz'da yazılmıştır. Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 3591, vr. 1-25; Dârülmesnevî, nr. 88, vr. 29-57), Nuruosmaniye (nr. 788/2, 31 varak), Râşid Efendi (nr. 1139, vr. 1-32) ve Millet (Murad Molla, nr. 434) kütüphanelerinde nüshaları vardır (diğer nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 277; Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 34). 3. *'Uddetü'l-Hışni'l-ḥaşîn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn. el-Hışnû'l-ḥaşîn*'in müellif tarafından yapılmış muhtasarıdır (Kahire 1279, 1349; Hama 1354, 1396; Beyrut 1401/1981, 3. bs.). İbnü'l-Cezerî'nin aynı eserden yaptığı bazı seçmeler de *Nebzetün min ed'îye nebeviyye* adıyla İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuḥbetü'l-fiker fi muṣtalaha'l-ḥadîs*'i ile birlikte (*Mecmû' müstemil 'alâ resâ'ili şelâs*) basılmıştır (Kahire 1303). Şevkânî, *'Uddetü'l-Hışni'l-ḥaşîn*'i *Tuḥfetü'z-zâkirîn bi-'Uddetü'l-Hışni'l-ḥaşîn* (Kahire 1381, 1386, 1392, 1403; Beyrut, ts.), Yahyâ b. Muhammed el-Eryânî de *el-Müstebşîrîn bi-şerhi 'Uddetü'l-Hışni'l-ḥaşîn* (Dimaşk 1397) adıyla şerhetmiştir (*el-Hışnû'l-ḥaşîn* üzerinde yapılan diğer şerh ve ihtisar çalışmalarıyla *'Uddetü'l-Hışni'l-ḥaşîn*'in Türkçe ve Farsça tercümeleri için bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 669-670). 4. *el-Mas'a-*

dü'l-aḥmed fi ḥatmi Müsnedi'l-İmâm Aḥmed. 11 Rebîülevvel 828'de (31 Ocak 1425) Mescid-i Harâm'da Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin hatmini takiben kaleme alınan eser, önce *er-Resâ'ilü'n-nâdire* içinde (s. 17-47) Ebû Mûsâ el-Medîni'nin *Ḥaşâ'işü'l-Müsned*'i ile birlikte basılmış (Kahire 1347/1929; Riyad 1410/1990), daha sonra Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkiikiyle *Talâ'û'l-Müsned* başlıklı mecmua içinde (s. 12-41) neşredilmiştir (Kahire, ts., Mektebetü't-türâsî'l-İslâmî). 5. *el-Bidâye fi me'âlimi'r-rivâye (el-Bidâye fi 'ulûmi'l-rivâyetil-l-ḥadîs, el-Hidâye fi funûni'l-ḥadîs, el-Hidâye ilâ 'ulûmi'r-rivâye)*. 370 beyitten oluşan eser Zilhicce 800'de (Ağustos 1398) tamamlanmış olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları vardır (Lâleli, nr. 70, vr. 1-22, 393; Servili, nr. 52, vr. 103-111). 6. *Bi'setü (Ṭarfetü)'l-'âlim min kelâmi Ebi'l-Kâsım (el-Erba'ûn)*. Müellifin, sahihlerin en sahih olanlarından seçtiğini belirttiği kırk hadisi ihtiva eden eserin iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Mahmud Paşa, nr. 71, vr. 152-153; İsmihan Sultan, nr. 200, vr. 22-28). 7. *el-Erba'ûne'z-zâhiretül-mensûbe ile'l-'it-rati't-ṭâhire*. Ehl-i beyt'e mensup kişilerin rivayet ettiği kırk hadisi ihtiva eden eserin bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Ali Emîrî Efendi, nr. 2383, vr. 193-197). 8. *'İkdü'l-le'âli fi'l-eḥâdisi'l-müselseti'l-'avâli*. 808'de (1405) Şiraz'da kaleme alınmıştır (nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 260; *DMİ*, I, 120). 9. *el-Erba'ûne'l-'avâli*. Senesinde Hz. Peygamber'le müellif arasında on râvi bulunan kırk hadisi ihtiva eden eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (nr. 5882, vr. 1-46). 10. *Mukaddimetü 'ilmi'l-ḥadîs*. Müellifin oğlu Ebû Bekir Ahmed'in şerhettiği belirtilen eserin (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1803) bir nüshası Berlin'dedir (Brockelmann, *GAL*, II, 260). 11. *Esne'l-meṭâlib fi menâkıbi seyyidînâ 'Alî b. Ebî Ṭâlib*. Önce Mekke'de basılan eseri (1324) daha sonra Muhammed Hâdî el-Ernîni yayımlamış (İsfahan 1402), ayrıca Muhammed Bâkır el-Mahmûdî tarafından tehzib edilen eser *Esne'l-menâkıb fi tehzibi Esne'l-meṭâlib fi menâkıbi'l-İmâm Emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Ṭâlib* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1403/1983). 12. *el-Eḥâdisü'l-İşrûne'l-'avâli*. Bir nüshası San'a'dadır (Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 7). 13. *Eḥâdisü müselsetât ve 'uşâriyyâtü'l-isnâdi 'âliyât* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 58, vr. 51-60). 14. *Şerhu'l-Meşâ-*

bîh. Ferrâ el-Begavî'nin *Meşâbîhu's-sünne* adlı eseri üzerine yazılmış üç cilt hacminde bir şerh olup günümüze ulaşmış olmadığına dair bilgi yoktur. 15. *el-Müsnedü'l-aḥmed fî mâ yete'alleku bi-Müsnedi Aḥmed*. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin şerhidir (*İzâhu'l-meknân*, II, 481).

C) Siyer. 1. *Kıṭ'a min mevlidi's-şerîf*. Hz. Peygamber'in hizmetçileri, binekleri, savaş aletleri, kâtipleri, hanımları ve çocuklarına dair olan eserin son kısmı eksik bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Esad Efendi, nr. 448/2). 2. *Mevlidü'n-nebî*. Yazımı 11 Rebîülevvel 806'da (28 Eylül 1403) Keş'te tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2063, vr. 11-16). *el-Mevlidü'l-kebir* adıyla kaydedilen eser de (Brockelmann, *GAL*, II, 260; *DMİ*, I, 120) bu kitap olmalıdır. 3. *Zâtü's-şifâ' fi sîreti'n-nebiyyi'l-Muṣṭafâ ve aşḥâbihi'l-erba'ati'l-hulefâ' (Zâtü's-şifâ' fi sîreti'l-Muṣṭafâ, Zâtü's-şifâ' fi sîreti'n-nebî ve'l-hulefâ')*. 515 beyitten meydana gelen eserin nüshaları Süleymaniye (Lala İsmâil Paşa, nr. 375; Lâleli, nr. 2040) ve Emel Esin (nr. 505) kütüphanelerinde kayıtlıdır (diğer nüshaları için bk. *DMİ*, III, 233). Eser üzerine Muhammed b. Hasan el-Âlânî el-Kürdî'nin *Ref'û'l-ḥafâ' şerhu Zâtü's-şifâ'* adıyla yazdığı şerh Hamdî Abdülmecid'in tahkiikiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). 4. *Risâle fi ḥaqqı ebeveyi'n-nebî (er-Risâletü'l-beyâniyye fi ḥaqqı ebeveyi'n-nebî)*. Süleymaniye Kütüphanesi ile (Pertev Paşa, nr. 603, vr. 25-38) Berlin Staatsbibliothek'te (nr. 10343) nüshaları bulunmaktadır.

D) Tarih, Tabakat, Terâcim. 1. *Câmi'ü'l-esânid*. Müellif bu çalışmasında önce isnadı dinin rükünlerinden biri olarak ele alıp onun önemini belirten rivayetleri zikretmiş, bu arada kendi hayatıyla ilgili bilgiler de vererek Kur'an ve kıraat okuduğu kırk altı hocasının kısa biyografisini ve isnadlarını hacretmiş, ardından kendi hocalarından okuyan yirmi iki kıraat âlimini kısaca tanıtmıştır. Eserin nüshaları Süleymaniye (Dârülmesnevî, nr. 11) ve Emel Esin (nr. 415) kütüphanelerinde kayıtlıdır. 2. *Nihâyetü'd-dirâyât fi esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât (Ṭabaḳâtü'l-kurrâ'i'l-kebir)*. Bizzat müellifin belirttiğine göre (*Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 408-409) eser 772 (1370-71) yılında yazılmaya başlanmış, 16 Cemâziyelâhîr 774'te (13 Aralık 1372) Dimaşk'ta tamamlanmıştır. 3. *Ġâyetü'n-Nihâye* fi ṭabaḳâti'l-kurrâ'ât üli'l-rivâ-*

ye ve'd-dirâye). Bir önceki eserin muhtasarı olup 3955 biyografiyi ihtiva etmektedir (nşr. Gotthelf Bergstraesser, I-II, Kahire 1351-1352/1932-1933; Bağdat 1970; I-II, Beyrut 1402/1982 [3. bs.]). 4. *ed-De-recâtü'l-ʿaliyye fî ṭabakâti ʿulemâʾi'l-Hanefiyye*. Uluğ Bey adına yazılan bu alfabetik eserin elif ve bâ harflerinin tamamı ile tâ harfinden bir bölümün yer aldığı bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 2831, vr. 1-51). 5. *Muhtaşaru Târihi'l-İslâm li'z-Zehebî*. Telifi Receb 798'de (Nisan 1396) Antakya'da tamamlanan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 703) kayıtlıdır (diğer nüshaları için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, s. 33; DMBİ, III, 233).

E) Diğer Eserleri. 1. *Muhtârü'n-naşîha bi'l-edilleti's-şâhiha*. Ülkede bir yönetici bulunmasının gereği, âdil devlet başkanı, idarecilerin hediye kabul etmesinin hükmü gibi konuların hadislerle ele alındığı risâle, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'deki tek nüshası esas alınarak yayımlanmıştır (Tanta 1411). 2. *ez-Zehrü'l-fâ'ih fî zikri men tenezzehe ʿani'z-zünûbi ve'l-kabâ'ih*. Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1305, 1310, 1313, 1332, 1375) Muhammed Abdülkâdir Atâ'nın tahkikiyle de neşredilmiştir (Beyrut 1406/1986). 3. *Cevâbü İbni'l-Cezerî ʿan hükmi mü-tâlaʿati kütübi'bni'l-ʿArabî*. Müellifin

Yemen'de bulunduğu sırada İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûda dair görüşleriyle ilgili olarak kendisine sorulan bir sorunun cevabı mahiyetindeki risâlenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hüsrev Paşa, nr. 423, vr. 38-40). 4. *Manzûme fi'l-felek* (Berlin, Staatsbibliothek, nr. 8159/3). 5. *Ṭabakâtü's-şuʿarâʾ* (nşr. Bergstraesser, Kahire 1352). 6. *el-İşâbe fi levâzimi'l-kitâbe* (Berlin Staatsbibliothek, nr. 6). 7. *Kâşifü'l-ḥaşâşa ʿan elfâzi'l-ḥulâşa*. İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiye*'sinin şerhi olan eser Mustafa Ahmed en-Nehhâs'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Kahire 1403/1983).

Recep Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa" başlıklı bir makale yayımlamış (*Diyanet Dergisi*, XXVI/4 [Ankara 1990], s. 3-31), Mustafa Öztürk, Muhammed b. el-Cezerî ve *et-Temhid fî İlmi't-Tecvîd* adıyla doktora tezi hazırlamış (1981, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Muhammed Mutî' el-Hâfız *el-İmâm Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî* adlı çalışmasında (bk. bibl.) İbnü'l-Cezerî'nin kısa biyografisiyle eserlerini tanıtmıştır. Ali Osman Yüksel de *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* adlı doktora çalışmasında (1982, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bk. bibl.) Kur'an tarihine ve kıraat ilmine genel bir bakıştan sonra İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve eserlerini incelemiş. *Tayyibetü'n-Neşr*'in baştan itibaren 432

beytinin Türkçe'ye tercümesini ve izahını yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 30, 49, 129-131, 483; II, 243, 247-253, 408-409; a.mlf., *Câmi'ü'l-esânîd*, Süleymaniye Ktp., Dârülmecnevi, nr. 11, vr. 1^b, 12^a-72^a; a.mlf., *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, Kahire 1350, s. 12-13, 56-62; a.mlf., *Tahbîrü't-Teyssîr fî kura'âti'l-e'immeti'l-aşere*, Beyrut 1404/1983, s. 7-8; a.mlf., *en-Neşr*, I, 9-13; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. K. Zürayk - Necîl İzzeddin), Beyrut 1936, IX, 260-261, 434, 457; İbn Kâdî Şühbe, *et-Târîh* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1977, I, 8, 36, 92, 131, 159, 284, 379, 383, 477, 551, 552, 579, 608; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gümr*, III, 75, 287; V, 64; VIII, 245-248; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 255-263; Süyûtî, *Ṭabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 549; a.mlf., *Zeylû Ṭabakâti'l-huffâz* (*Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehebî* içinde, nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Dimaşk 1347, s. 376-377; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 36-44; a.mlf., *Miftâhu's-sa'âde*, II, 55-59; *Keşfü'z-zunûn*, I, 150, 669-670, 743; II, 1118, 1150, 1799-1800, 1803, 2042; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 204-206; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 257-259; Serkis, *Mu'cem*, I, 62-64; Brockelmann, *GAL*, II, 257-261; *Suppl.*, II, 274-278; *İzâhu'l-meknûn*, I, 168; II, 89, 481; *Hediyetü'l-ʿarifîn*, II, 187-188; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 274-275; Elbânî, *Maḥtûṭât*, s. 246-247; Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm ʿAlî el-Kârî ve eşeruhû fî ʿilmi'l-ḥadîs*, Beyrut 1408/1987, s. 378, 383; Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-İmâm Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî*, Dübey 1414/1994, s. 7-51; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul 1996, s. 201-203, 226, 251-252; Muhammed Şeneb, "İbnü'l-Cezerî", *DMİ*, I, 118-120; a.mlf., "İbnülcezerî", *İA*, V/2, s. 850-851; a.mlf., "İbn al-Djazarî", *El²* (İng.), III, 753; Ahmed Pâketçi, "İbn Cezerî", *DMBİ*, III, 231-234.

TAYYAR ALTIKULAÇ